

ГЛОСЕ УЗ ЈЕДНУ НОВУ СТУДИЈУ О ОСМАНСКОМ КРИВИЧНОМ ПРАВУ

Недавно је изашла досад вјероватно најзначајнија студија о османском Кривичном праву ⁽¹⁾, чији је аутор Уриел Хејд, рано преминули (1968. г.) професор историје муслиманских народа на Хебрејском универзитету у Јерусалему. Хејд је спадао међу ријетке османисте који су се претежно бавили проучавањем права османске и других исламских држава. Посљедњих десетак година свог живота Хејд је, углавном, истраживао историју османског кривичног права. Из тих истраживања пронађен је у његовој заоставштини рукопис опширне студије о развоју османског кривичног права од средине 15. до краја 18. стољећа. Објављивањем овог рукописа у издању Оксфордског универзитета и у редакцији проф. В. А. Менажа (Ménage), широка научна јавност је добила могућност да се упозна са значајним истраживачким доприносом У. Хејда на једном пољу које је досад мало проучавано.

У југословенским земљама у којима је османско право било у непосредној примјени, његово проучавање се углавном своди на описивање извора, ⁽²⁾ док је садржина појединих грана тога права по правилу ријетко обрађивана. Једини изузетак у том погледу представља донекле шеријатско насљедно вакуфско породично право чија је дуготрајна примјена у пракси захтијевала одговарајућу литерарну обраду ⁽³⁾. Насупрот томе, литература о османском кривичном праву је прилично оскудна. Колико сам могао утврдити досад су у нас објављена само три кратка рада који се непосредно односе на османско кривично право. Професор Мехмед Беговић је у два маха писао о елементима босанског и српског средњовјековног кривичног права у османским законима ⁽⁴⁾. Недавно је др

(1) Uriel Heyd, *Studies in Old Ottoman Criminal Law*, Лондон 1973, XXXII + 340.

(2) Веома инструктиван преглед извора османског права дао је Мехмед Беговић у раду, *Извори турског права од XIV до XIX века, Историјски часопис, XVI—XVII, Београд 1970, 45—54.*

(3) У овој области већ стандардна дјела су: Абдулах Бушатлић, *Породично и насљедно право муслимана, Сарајево 1926. 192; Мехмед Али Феримовић, о вакуфу (Шеријатско вакуфско право), Сарајево 1935, 62; Мехмед Беговић, Шеријатско брачно право, Београд 1936, IV + 148; Абдулах Шкаљић, Шеријатско насљедно право, Сарајево 1941, 116; Алија Силајџић, Тестамент у шеријатском праву, Сарајево 1941, 136.*

(4) Прво у раду, *Трагови нашег средњовјековног права у турским правним споменицима, Историјски часопис Историског института С.А.Н., III, Београд 1952, 67—84; а затим у чланку, Трагови нашег средњовјековног права у турским законским споменицима, Историјски часопис Историског института САН, VI, Београд 1956, 1—11.*

Авдо Сућеска објавио расправу о особеностима кривичног права у југословенским земљама у доба османске владавине (5). У својим чланцима Беговић је обрадио поједине установе из босанског и српског рударског права које је одатле преузео у своје кануне османски законодавац. Поред тога, он је дао доста општих података о законодавној дјелатности османских султана и о положају немуслиманског становништва у исламској држави. Насупрот томе, Сућеска је на првом мјесту анализирао систем и садржину шеријатског кривичног права, и у контексту законодавне дјелатности султана истакао кривичноправну аутономију неких југословенских покрајина под османском влашћу. Несумњиво је да наведени радови, сваки у својој области, представљају лијеп допринос упознавању старог османског кривичног права, и дају широку основу за његово даље истраживање. Таква истраживања треба наставити, јер су систем и примјена старог турског казненог права у непосредној вези са многим питањима из политичко-правне историје југословенских народа за вријеме османске владавине.

Извјестан подстицај у том правцу може пружити напријед наведена Хејдова студија о османском кривичном праву, пошто аутор понегадје помиње његову примјену у данашњим југословенским земљама, (6), а посебно се осврће на кануну наму за Црну Гору из 1523. године (7). Кривичноправне одредбе у овој кануннама, скупа са одговарајућим нормама у ранијој кануннама за грчко острво Кефалонију, представљају, према Хејду, најстарије примјере посебног кривичног права за хришћанско становништво у појединим провинцијама Османског царства. Хејду је изгледа било непознато, да је поред Црне Горе и стара хрватска жупа Пољница уживала под османском влашћу широку аутономију у кривичном праву (8).

Основни је значај Хејдове студије, међутим, у томе што покреће многа важна питања која су у југословенској османистици тек повремено дотицана, али нису цјеловито разматрана. Циљ ових глоса је управо да се нека од тих питања, у контексту осврта на Хејдову студију, нотирају, и укаже на потребу систематског проучавања старог турског права које је у нашој османистици и историјско-правној науци прилично запостављено.

Студија о османском кривичном праву састоји се из два дијела. У првом дијелу аутор критички обрађује изворе овог права. Хронолошким редом наводе се и анализирају најзначајније кануннаме од првог „царског кануна“ Мехмеда II, донијетог вјероватно непосредно по освајању Цариграда 1453, до почетка 18. стољећа. Канун је у начелу важио само за живота свог издавача. Нови султан могао је озаконити кануне својих прет-

(5) Неке особености кривичног права у југословенским земљама за вријеме Турака, *Годишњак Правног факултета у Сарајеву*, XIX/1971, 243—253.

(6) Из напомена уз текст види се да је аутор од југословенске литературе дјелимично користио нека годишта познатих часописа *Гласник Земаљског музеја у Сарајеву* и *Прилози за оријенталну филологију* (Сарајево), те зборник докумената, *Кануни и канун-наме* (изд. Оријентални институт, Сарајево 1957).

(7) Текст ове кануннаме вид., *Kanuni i kanun-name, Monumenta turcica, I, Orientalni institut, Sarajevo 1957*, 163—168.

(8) Опширно о томе, Авдо Сућеска, *О положају Пољница у османској држави, Прилози за оријенталну филологију*, XVI—XVII/1966—67, 77—91.

ходника. На крају аутор даје у оригиналу на турском и у преводу на енглески језик потпун текст канунаме Сулејмана Законодавца ⁽⁹⁾. Ово је прво потпуно и критичко издање тога најзначајнијег османског кривичног законика, прије реформи (tanzimata) у 19. стољећу. У другом дијелу, аутор анализира организацију и дјелатност османског кривичног правосуђа у времену од 15. до 18. стољећа. Овај дио писан је, углавном, на основу османске архивске грађе и извјештаја европских посматрача. Из напомена се види да је Хејд, поред тога, намјеравао обрадити турско-монголске, исламске и византијске изворе османског кривичног права, његов однос према шеријату и реформе на пољу казненог права у периоду танзимата у 19. стољећу, али га је очигледно смрт спријечила у томе.

Полазна Хејдова поставка јесте да шеријатско кривично право није никада у судској пракси исламских земаља имало велики значај. Разлог томе је непотпуност и неразвијеност његових прописа. Одатле је, наводно још од првих вијекова ислама, кривично правосуђе остало изван јурисдикције кадија као шеријатских судија. Већину прекршаја и злочина кажњавао је шеф полиције или надзорник тржишта (muhtesib). Да би се спријечила њихова самовоља у арапском хилафету је основан посебан „суд жалби“, тзв. mazalim којим је, према Ибн Халдуну, „спајао власт сувереновог ауторитета са правичношћу кадијске јурисдикције“. Овај суд је био секуларна институција коју је водио везир или неки други дворски службеник, а понекад и кадија. Међутим, и у том случају мазалим се строго разликовао од обичних судова у којима је кадија дијелио правду према шеријату. Ово екстраординарно судство било је ослобођено строгих правила шеријата и руководило се углавном обичајним правом, јавним интересом и политичким обзирима. Кажњавање је било ефикасно, али често арбитарно и претјерано строго.

Османлије су, према Хејду, преузеле и одржавале ово судство упоредо са шеријатским правосуђем. Он се при томе позива на извјештај једног рабина из Османског Египта прве половине 16. стољећа, према коме, у Царству постоје двије врсте судова: Шеријатски које води кадија у складу са исламским правом, и други *ufi* који ради на основу привремених наредби и који је повјерен управнику провинције. Османски султани су чинили значајне и добрим дијелом успјешне напоре да отклоне ову двојну, административну и судску јурисдикцију и два различита система права, обичајно и вјерско. Ови напори су чињени једновремено у више праваца. На првом мјесту, султани су настојали да ограниче дискреционо право нешеријатских судија да одређују казне по својој вољи. У том циљу султани су издавали опширне детаљне уредбе секуларног кривичног права зване канун, које су потом сакупљане у посебне зборнике познате под именом канунаме.

Према Хејду, ова законодавна активност султана је практично случај без преседана, непознат у ранијим исламским земљама. Прије модернизације исламских држава у 19. стољећу, Хејд зна само за два закона

⁽⁹⁾ Ову канунаму превео је и објавио Хамид Хаџибегич, *Канунама султана Сулејмана Законодавца из првих година његове владавине*, Гласник Земаљског музеја у Сарајеву, IV—V/1949—50, 295—381.

који се могу упоређивати са канунима османских султана. Први је закон Дулкадир династије која је у 14. и 15. стољећу владала једном тампон државом између Мамелучког султана у Египту и Османског Царства под чију је власт коначно потпала 1522. године. Други је Кривични законик издат 1672. године у муслиманско-индијском Царству Могула. Хејд држи да ово није проста подударност, пошто је Царство Могула у времену од 16. до 18. стољећа представљало другу велику сунитску исламску силу, која је слично Османској Царевини била централистичка, добро организирана војна држава са доста немуслиманског становништва и институцијама заснованим, углавном, на турско-монголским традицијама.

По правилу, у уводу османских канунама наводе се разлози за њихово издавање, који, по Хејду, јасно одражавају дуалистички карактер ових аката и указују на континуитет мазалим јурисдикције. У уводу канунама за Египат из 1525, истиче се да су се током времена злочини умножили до таквог обима, да се свађе и размирице не могу више рјешавати „мачевима језика чувара светог права” (тј. кадија) него захтијевају „језик мача” оних који су овлашћени да врше тешка кажњавања (тј. не-шеријатских судија). Са друге стране, у предговорима многих канунама наводи се да се издају као одговор на жалбе народа и да је према томе њихов циљ заштита „обичних људи” од самовоље и насиља спахија и провинцијских службеника, посебно сакупљача пореза ⁽¹⁰⁾. У сваком кануну се истиче да се он издаје „сагласно шеријату”, па је његовом доношењу морало претходити одобрење (fetva) истанбулског муфтије, о чему Хејд наводи више конкретних примјера. Начелно, канун стоји испод шеријата, а неки исламски мислиоци (нпр., Ибн Халдун) уопште не признају законитост секуларног права. У османској правној терминологији ријеч канун је имала више значења. Генерално гледано, овом ријечју се означавало свако правно правило, укључујући и шеријатске норме. Поред тога, кануном и канунамом се називао и сваки појединачни закон, односно зборник закона. Најзад, ријечју канун се означавао читав склоп или институција секуларног државног права насупрот шеријату. Ријеч канун је изгледала била у употреби претежно у европским провинцијама Царства, док је на Истоку у истом значењу коришћен персијски термин dastur.

Говорећи о организацији и дјелатности османског кривичног правосудја, Хејд истиче да су европски посматрачи у 16, 17. и 18. стољећу, поредећи га са судством у својим земљама, били импресионирани његовом брзином, ефикасношћу и чак правичношћу. Међутим, временом, посебно током 18. стољећа, ефикасност османског правосудја опада, а кануни се постепено потискују и падају у заборав. Разлози опадања значаја кануна су вишеструки. Први је наводно у томе, што кадије и друга улема чији је политички значај у току 17. и 18. стољећа растао нису никад потпуно прихватили кривичне уредбе држећи их супротним шеријату. Поред тога, војно-административни органи (управници провинција и санџака и остали) су такође свјесно занемаривали кануне, пошто су их њихове одредбе

⁽¹⁰⁾ У преамбули канунама за хришћанско становништво грчког отока Кефалоније наглашено је да се овај закон издаје на тражење становника острва који су послали једног представника у Истанбул да изнесе њихове жалбе против строгих сакупљача пореза и других службеника.

ограничавале и забрањивале им наметање незаконитих глоба и других терета. Постепена дегенерација тимарске организације и престанак периодичних пописа становништва водили су занемаривању провинцијских канунама, које су, по правилу, регулирале и феудалне и кривичне односе. То је била посљедица слабљења централне власти која је све теже налазила снаге да обузда своје службенике чија је корупција сразмјерно томе расла.

Један од најзначајнијих узрока опадања значаја кануна лежао је, међутим, у самим њиховим нормама. Усљед приличне статичности османских институција, износ глоба одређен у акчама остао је стољећима неизмијењен упркос огромне девалвације турског новца. Тако је, на примјер, канунама из 1716—17. предвиђала исте глобе као и закон Мехмеда II из средине 15. стољећа, мада је у току та два и по вијека акча веома изгубила вриједност (у вријеме Мехмеда II један златник вриједно је 40—45 акчи, а почетком 18. стољећа преко 300). Одатле није чудно, да они који је требало да наплаћују глобе нису имали никакве жеље да се држе слова кануна. Опадање кануна није изгледа самим тим водило јачању шеријата у кривичном праву. У једној *kasidi* (поучној пјесми) из прве половине 17. стољећа пјесник Увејси (славни Вејси?) упућује пријекор становницима Истанбула, да „не слиједе ни божанско право, нити се покоравају канунима” (11).

Несумњиво да Хејдова књига, иако дјелимично недовршена, представља досад најобухватнију студију османског кривичног права и правосуђа. Значај и научна вриједност ове студије огледају се можда најбоље у чињеници што њено читање намеће више питања чиме се отвара простор за даља истраживања. Овдје се издвајају само два-три таква питања која изгледају најзначајнија.

Прво је, колико је Хејд у праву у својој основној поставци када законодавство османских султана супротставља шеријату. Према шеријату сва кривична дјела дијеле се у три групе: (1) Кривична дјела за која су гачно одређене казне (*hadd*). Ту се убрајају блуд, клевета, употреба алкохолних пића, крађа и разбојништво. Сматра се да су ова дјела непосредно уперена против вјере и јавног морала, па се у том смислу гоне по службеној дужности и строго кажњавају. (2) Дјела за која је предвиђена одмазда (*kisas*) или плаћање умира (*diyyet*). Овдје спадају сва дјела против живота и тијела, а гоне се на захтјев оштећене стране. (3) Кривична дјела за која је предвиђена само врста казне, батињање (*tazir*) или новчана казна (*serime*) (12). Док су у шеријатском праву кривична дјела из прве двије групе набројана и јасно одређена, дотле таква дјела која спадају у трећу групу нису унапријед предвиђена него су само примјерице наведена (увреда, лажно свједочење, лихва, превара, лажно мјерење, бјежање из војске, коцкање, покушај убиства, повреда стана итд.). Пра

(11) У овом осврту истакнути су само најзначајнији Хејдови закључци, док сама књига садржи низ занимљивих података и објашњења о османском правосуђу.

(12) Ближе о томе, А. Сућеска, *Неке особености кривичног права у југословенским земљама за вријеме Турака*, 244—245; уп. и М. Беговић, *Трагови нашег средњовековног права у турским законским споменицима*, 4—5.

во тачног прописивања ових кривичних дјела и одмјеравање висине казне шеријат препушта поглавару исламске државе, односно, по његовом овлашћењу, кадији као судском органу. Шеф државе је на основу властите процјене административних, финансијских и политичких потреба и корисности, те општег интереса и опасности, одмјеравао врсту и висину казне за многа кривична дјела (*siyaset*). Поред тога, у Османском Царству, у ову групу „тазир“ кажњавања спадала су различита кривична дјела злоупотребе и насиља према народу од стране државних службеника. Како шеријат није предвиђао такве случајеве, то је улема читаву ову област прећутно препустила султановој јурисдикцији (*Orfi-Sultani Hukuk*)⁽¹³⁾. Све ове могућности османски султани су веома широко користили, настојећи у првом реду да своју казнену политику прилагоде фискалним потребама државе. Одатле су у њиховом законодавству преовладале имовинске казне⁽¹⁴⁾. Према томе, законодавна дјелатност османских султана није супротна шеријату него се, напротив, наслања на њега. Уколико је тачно, да владари у ранијим исламским државама нису користили ову могућност за прописивање закона, онда би требало посебно истражити узроке њихове нормативне неактивности.

Друго је питање двојства османског судства. Свој закључак о двојној организацији османског кривичног правосуђа, Хејд углавном заснива на наприједнаведеном извјештају једног рабина из Египта прве половине 16. стољећа, и уопште, на турској кривичноправној пракси у арапским земљама. Међутим, у арапским земљама Османлије нису много мијењали затечене односе настале у ранијим вијековима ислама. Прави османски привредни, војни и политички строј изграђен је у првом реду у Анадолији и на Балкану. Одатле се поставља питање колико је Хејд у праву када поменути извјештај уопштава за читаво Османско Царство, пошто бар када је ријеч о његовим европским провинцијама нема довољно увјерљивих доказа о строгој институционалној двојности кривичног правосуђа. Извјесна двојност је ипак и ту постојала, заснивана на природи дјела и понекад класној припадности његовог извршиоца. На основу онога што је досад у науци утврђено, може се рећи да је надлежност кадије у кривичним стварима обухватала углавном општа кривична дјела (убиства, крађе, увреде и сл.). Изгледа, међутим, да у политичким деликтима кадија није био надлежан, посебно ако су њихови извршиоци припадници војничке класе (*asker*). Политички деликти су рјешавани на царском дивану, односно најчешће на диванима управника провинција и санџака. Међутим, и у овим случајевима, на дивану је било обавезно присуство кадије и дефтердара као најбољих познавалаца закона⁽¹⁵⁾.

Овакав систем суђења у османској држави у литератури је досад само констатирани, али није посебно истраживан ни објашњаван. По

(13) *Dr Ahmet Mutsi, Osmanlı Hukukunda Zülüm kavramı (Схватање насиља у османском праву), Ankara 1972, 72.*

(14) А. Сућеска, *Неке особености кривичног права у југословенским земљама за вријеме Турака*, 245; уп. и Бранислав Бурђез, *Казне и глобе*; Црној Гори Скендербегга Принојевића, *Записи, XXV, Цетиње 1941, 93—96.*

(15) Хамдија Крешевићковић, *Капетаније у Босни и Херцеговини, Сарајево 1954, 50; А. Сућеска, Ајани — Прилог изучавању локалне власти у нашим земљама за вријеме Турака, Сарајево 1965, 49.*

мом мишљењу, разликовање општег криминала од политичких деликата припадника војничког реда логично проистиче из природе шеријатског права и функције кадије као његовог чувара. Шеријат је резултат стољећима таложеног искуства и представља утјеловљење исламског идеала живота, његов основ и оквир. Религија, додуше, описује какав би тај идеал требало да изгледа, али шеријат указује на пут који се мора слиједити уколико неко жели да достигне то савршенство живота. На тај начин, право у исламу има карактер вјерске обавезе, али у исто вријеме представља политичку санкцију религије (16). Првобитно је шеријат настао, у првом реду, као морални кодекс намијењен потребама једног друштва на прелазу од племенске ка државној организацији, од варварства ка цивилизацији. Циљ шеријата је био стварање једног у моралном и политичком погледу новог друштва у односу на предисламски пагански арапски свијет. Одатле шеријат не садржи само прописе о деликтној одговорности, имовинским и породичним односима, него истовремено и одредбе о вјерским обредима и јавном моралу (17). Сврха политичке организације у исламу је осигурање услова у којима ће сваки појединац слиједећи шеријат моћи испунити своје морално биће. Правосуђе је представљало основну функцију сваке исламске државе, која је морала осигурати тачно извршавање шеријатских прописа (18). Мада је теоријски исламска држава замишљена као заједница вјерника који теже истом моралном циљу, она је у пракси средњег вијека била у првом реду конкретна политичка организација са одговарајућом класном и власничком структуром. У тој држави кадија је као шеријатски судија био у првом реду позван да брине о чистоћи религије, тачном извршавању вјерских обавеза и јавном моралу, односно о свим прекршајима исламских норми понашања. У том смислу изрицање правде сматрано је у првом реду вјерском функцијом. Насупрот томе, логично је да деликте који се тичу припадника војничког, спахијског реда пресуђују војноадминистративни органи државне хијерархије.

Шеријатско право не прави у кажњавању разлику с обзиром на класну или сталешку припадност деликвента. Прави се само понекад вјерска и пола разлика, при чему су казне за роба и немуслимана скоро редовно блаже него за муслимана, а понекад строжије за жену него за мушкарца (19). Особеност шеријата јесте да су се казне, посебно новчане, често одређивале зависно од имовинског стања извршилаца дјела, при чему су богатији преступници плаћали вишу глобу од сиромашних. Тако се у канунима Селима I одређује да ожењени мушкарац који изврши блуд, уколико је богат, има платити 400 акчи на име казне, онај средњег имовинског стања 200, а ако је сиромашан 40, односно 30 акчи (20). Осла-

(16) Majid Khadduri, *Islamic Jurisprudence, Shafi'i's Risala*, Baltimore 1961, 3—4.

(17) M. Hamidulah, *La philosophie juridique chez les Musulmans, Annales de la Faculté de droit d'Istanbul*, XVIII/1968, 138.

(18) То је био случај и у Османском Царству гдје се правосуђе такођер јавља као основна функција државе. (Halil Inalcik, *The Ottoman Empire — The Classical Age 1300—1600*, London 19737, 93).

(19) А. Сућеска, *Неке особености кривичног права у југословенским земљама за вријеме Турака*, 249.

(20) А. С. Тверитинова, *Книга закона султана Селима I*, Москва 1969, 31.

њајући се на шеријат, ни османско државно кривично право у принципу није правило класну, па ни вјерску разлику у кажњавању деликвената. Досад је једино одредба Сулејманове канунаме о крађи коју изврши припадник спахијског сталежа, забиљежена у нашој науци као примјер издвајања деликвента по класној основи. Ова одредба одређује, да се крадљивац из спахијског реда, који заслужује казну, затвори и да се о томе извијести Висока Порта⁽²¹⁾. Вјероватно да и ова одредба проистиче из бриге централне власти да се заштити интегритет припадника војно-спахијске организације.

Међу наприједнаведеним узроцима опадања значаја кануна, Хејд посебно истиче пораст политичког значаја кадија и друге улеме у 17. и 18. стољећу, који наводно нису прихватили државно кривично право сматрајући да је супротно шеријату. Мора се рећи, да се у досадашњим истраживањима тешко може наћи потврда за једну овакву тврдњу. Не може се, додуше, порећи, да од 17. стољећа у процесу кризе османског економског и политичког система није било доста припадника из реда улеме (посебно кадија и муфтија) који су се обогатили и издигли, користећи се успостављањем чифлучких односа. Међутим, упоредо са њиховим личним богаћењем сразмјерно се смањивао значај и утицај институција које су заступали, а у првом реду, опадао је ауторитет суда. Скоро цјелокупно судство постаје корумпирано и губи своју ранију улогу у османској држави. Кадије који су у ранијим стољећима представљали главни ослонац централне власти и практично спречавали злоупотребе војноадминистративних органа и спахија на датом подручју, сада постепено падају под утицај локалних моћника (ајана). Умјесто органа централне власти, кадија често у пракси постаје бранилац и извршилац ајанских интереса. Централна власт стално слаби, али у цијелости гледано, бар у европским провинцијама Царства, нису кадије и друга улема они који стичу политичку моћ, него су то појединци из војничког сталежа, који временом стварају посебан ајански ред.

Могла би се поставити теза, да су поред осталог, узроци опадања и простог непримјењивања кануна социјално-економске природе. Са почецима чифлучења, у привредну структуру Османског Царства продиру, мада веома споро, приватно-капиталистички односи. У тим новим односима тешко су примјењиви кануни настали у условима класичне тимарске организације. Стварни земљишни односи не одговарају више стању описаном у дефтере, па се кануни, иако су формално у пуној важности, тешко могу у пракси примјењивати. Тек када је у процесу чифлучења потпуно разорен тимарски систем, централна османска власт предузима мјере да своју државну и привредну организацију усклади са новим приватно-власничким односима. Са почетком танзимата (реформи) у Османском Царству 1839. године снажно оживљава законодавна дјелатност султана, али сада у новом претежно буржоском духу.

Др Мустафа Имамовић

(21) *Х. Хадџибегвић, Канунаме султана Сулејмана Законодавца из првих година његове владавине*, 311; *уп., А. Сућеска, Ајани*, 40.

РЕЗЮМЕ

Несколько слов по поводу новых исследований Османского уголовного права

Недавно вышли из печати, вероятно пока самые глубокие исследования османского уголовного права, автором которых является Уриель Хейд, профессор истории мусульманских народов в еврейском университете в Иерусалиме, скончавшийся в 1968 году. На основании обильных материалов и литературы Хейд подробно излагает историю османского уголовного правосудия 15—18 веков. В большинстве своих выводов он опирается на османскую уголовно-правовую практику в арабских странах. Его исходная установка, что шариатское уголовное право вследствие своего недостаточного развития не имело большого значения в судебной практике исламских стран, в силу чего нужно было в дополнении путем законодательной деятельности турецких султанов, чем они и широко пользовались. Отсюда и вся судебная система в Османской империи, а также в прежних исламских государствах, имела двойной характер. На одной стороне находились кади — мусульманские судьи, выносящие приговоры по положениям шариата, а на другой судьи, разбиравшие дела не на основах шариата (т. наз. мазулим), к компетенции которых главным образом относилась уголовное юрисдикция. Такая система, безусловно отражавшая положение в арабских странах, не отвечает османской административной и судебной практике в краях, ставших югославскими. В них не существовала строгая институциональная двойственность в судебных установлениях, а кади, являясь шариатскими судьями, располагали весьма широкой компетенцией. Что же касается законодательной деятельности султанов, можно заметить, что ее классический период совпадает с предельным функционированием тимарской системы, а заканчивается с началом ее распада в 18 столетии. После затишья, продолжавшегося почти целый век, законодательная активность султанов бурноживает в новом буржуазном духе с началом реформ (танзимата) в Османской империи в 1839 году.

SUMMARY

Glosses on the new study on the Ottoman criminal law

Probably the most important study on the Ottoman criminal law has been recently published by Uriel Heyd, early deceased (1968) professor of the history of the Muslim nations at the Hebrew University in Jerusalem. Heyd explicitly presents the history of the Ottoman criminal judiciary from the XV to the XVIII century, based on the study of comprehensive material and literature. The majority of his conclusions is based upon the Ottoman criminal legal practice in the Arab countries. Heyd's starting point is that the Muslim religious criminal law, due to its undevelopment, was not of great importance in the judicial practice of the Muslim countries, so that its supplementation by the legislative activity of the ruler was necessary; that was abundantly used by the Ottoman Sultans. That is why the entire judicial system in the Ottoman Empire and in the former Muslim states had a dual character. On the one side there were qadis (the Muslim religious judges), and on the other non religious judges (so called »mazalim«) whose competence was the criminal jurisdiction. These conclusions, truly reflecting the condition in the Arab countries, do not correspond to the Ottoman administrative and judicial practice on territories which are now Yugoslav provinces. The strict institutional duality in the judiciary did

not exist there, and qadi as the religious Muslim judge had a broad competence. Concerning the sultans legislative activity it could be noted that its classic period coincides with the period of full functioning of the estate system («timar»), and terminates with the beginning of its disintegration in the XVIII century. After the calm period lasting almost a century, the Sultan's legislative activity suddenly revived in the new bourgeois spirit with the beginning of reforms («tranzimat») in the Ottoman Empire in 1839.

RÉSUMÉ

Glosse d'une nouvelle étude sur le droit pénal ottoman

Dernièrement une étude a été publiée, probablement la plus importante, sur le droit pénal ottoman, dont l'auteur Uriel Heyd, prématurément décédé (en 1968), était professeur d'histoire des peuples musulmans à l'Université hébraïque de Jérusalem. En se basant sur une documentation et une bibliographie volumineuses Hyed a exposé en détail l'histoire de l'administration de la justice pénale ottomane du XVème au XVIIIème siècles. Dans la plupart de ses conclusions il s'appuie sur la pratique de droit pénal ottoman dans les pays arabes. Le précepte de départ de Heyd est que le droit pénal chérait (système juridique musulman), à cause de son développement insuffisant, n'avait pas une grande importance dans la pratique judiciaire des pays musulmans, de sorte qu'il était nécessaire de le compléter par l'activité législative des souverains, ce que les sultans ottomans ont largement utilisé. D'où il en est résulté que le système judiciaire dans l'Empire ottoman, et dans les Etats musulmans antérieurs, avait un double caractère. D'un côté étaient les cadis qui remplissaient les fonctions de juges chériats, et d'un autre côté les tribunaux non-chériats (dits mazalims) dans la compétence desquels se trouvait généralement la juridiction pénale. Ces conclusions qui font ressortir certainement l'état dans les pays arabes ne correspondent pas à la pratique administrative et judiciaire dans les régions yougoslaves contemporaines. Dans celles-ci n'existait pas la stricte dualité institutionnelle dans la justice, et le cadi en tant que juge chériat avait une compétence très large. En ce qui concerne l'activité législative des sultans on peut remarquer que sa période classique coïncide avec le fonctionnement tout entier du timar (système féodal ottoman), et elle prend fin au commencement de sa désagrégation au XVIIIème siècle. Après une accalmie de presque un siècle, l'activité législative des sultans ressuscite brusquement dans le nouvel esprit bourgeois au commencement des réformes (tanzimats) dans l'Empire ottoman en 1839.